

BRON: ANP

Rampzalig

Of de hemel naar beneden valt in 2024? Dat kan er ook nog wel bij. Aan crises en rampen geen gebrek. Hoe hebben ze onze wereld veranderd en wat voor impact kunnen toekomstige rampen hebben? 'Het individualisme biedt geen redding in tijden van crises.'

Gepubliceerd op: 04/12 | 2023 Geplaatst in de volgende categorieën:

Geschreven door: Oswin Schneeweisz

Wetenschappers waarschuwen al decennialang voor het feit dat de Campi Flegrei-vulkaan kan uitbarsten en dat die ramp nu veel grotere gevolgen zal hebben dan de uitbarsting van de Vesuvius in 79 n.Chr. Nu ligt er aan de voet van de vulkaan een miljoenenstad: Napels.

Tussen 1300 en 1850 koelde Europa flink af. De gemiddelde temperatuur lag anderhalve graad lager dan nu. Gletsjers groeiden, de zee bevroor (waardoor Zweedse legers plotseling over een bevroren zeestraat de Denen konden

aanvallen en verslaan) en volgens één theorie verlieten de laatste Scandinaviërs Groenland in de vijftiende eeuw vanwege de kou.

En dan hebben we nog een paar recente rampen waar nog nooit iemand van heeft gehoord, omdat ze simpelweg het wereldnieuws niet of nauwelijks haalden. Terwijl we in 2021 in ons land nog bezig waren onze nieuwjaarsroes uit te slapen, werd Sulawesi opnieuw getroffen door een aardbeving, waarbij 15.000 mensen huis en haard verloren. Een paar maanden later raakten honderden mensen vermist tijdens een zandstorm in Mongolië en vee stierf massaal door droogte in Kazachstan.

En zo kunnen we nog wel even doorgaan. Rampen zijn een soort dagelijks ongemak, maar wij westerlingen hebben er een paradoxale relatie mee: we geven gul aan Giro 555, maar zelfs de rampen die ons eigen land teisterden, zijn we alweer snel vergeten. We zijn vergeten dat in de veertiende eeuw op sommige plaatsen de helft van de bevolking aan de pest overleed. In de negentiende eeuw was de kindersterfte torenhoog en epidemieën als tyfus, cholera en tuberculose waren aan de orde van de dag. En de twintigste eeuw was zelfs de dodelijkste eeuw ooit.

We geven gul aan Giro 555, maar zelfs de rampen die ons eigen land teisterden, zijn we alweer snel vergeten.

“Toch blijken dit abstracties,” schrijft Martine van den Berg in haar boek *Ontrafeld*, dat recent verscheen. “Absolute getallen zeggen niets over hoe we ons tot crises en catastrofes verhouden. Ons gevoel loopt niet synchroon met de werkelijkheid. Het heeft te maken met het onverbeterlijke optimisme dat onze soort kenmerkt. Hoe hoger de levensverwachting, hoe onrechtvaardiger we het vinden als ons tóch iets overkomt. Misschien zijn we wel zo rijk en welvarend geworden omdat we in staat zijn het besef van eindigheid te onderdrukken.”

Breek haar de bek niet open over rampen en crises. Ze deed er jarenlang onderzoek naar. Ze studeerde religiewetenschappen en archeologie in Jeruzalem en woonde dertien jaar in Israël. Nu volgt ze het nieuws vanuit haar doorzonwoning in Leidsche Rijn. Zelfs tijdens het gesprek pakt ze nog even haar mobiel, omdat Hezbollahleider Hassan Nasrallah vandaag een aankondiging doet. Ze vermoedt dat deze crisis lang gaat duren, alleen al vanwege het feit dat Netanyahu niet gebaat is bij een snelle oplossing. Van den Berg: “Tachtig procent van de Israëlische bevolking wil van hem af. Als hij geen minister-president meer is, gaat hij waarschijnlijk naar de gevangenis, onder meer vanwege corruptie. Daarom roept hij voortdurend dat je een leider in oorlogstijd niet wegstuurt. Een snelle oplossing van het conflict is niet in zijn belang.”

Buiten vliegt een ijsvogeltje door zijn onnatuurlijke koopwoningtuintjes-habitat, wat getuigt van een fenomenaal aanpassingsvermogen. Aanpassing, dat is het toverwoord van de evolutie. Van den Berg: “De ecologische en klimatologische context waarin de vroege menssoorten wisten te overleven was nooit stabiel. Onze voorouders doorstonden enorme klimaatschommelingen. En juist die veranderingen hebben ons gemaakt tot wie we zijn. Zo is het goed mogelijk dat we ons tweebenige bestaan te danken hebben aan een periode van opwarming die ervoor zorgde dat de Afrikaanse jungle in een vlakke steppe veranderde en het leven in bomen niet langer mogelijk was. In de periode dat neanderthalers in Europa leefden, tussen de 250.000 en 40.000 jaar geleden, moesten ze zich meerdere keren aanpassen aan een ijstijd en een opwarming. Ze ontwikkelden dus het vermogen om onder volkomen verschillende omstandigheden te overleven. Wij zijn het resultaat van een lange geschiedenis van meebewegen en transformeren.”

De lijst met rampen en crises die wij als mensheid doorstonden is eindeloos. Gevraagd naar haar persoonlijke top drie van wereldrampen zegt Van den Berg: “Op plaats een staat ongetwijfeld de zwarte dood. De pest heeft Europa namelijk in mega-opzicht veranderd. Het was een schok die leidde

tot een complete verandering in denken. Allereerst verloor de Kerk haar vanzelfsprekende autoriteit. Gelovigen gingen massaal dood en het idee dat het een straf voor zonden was bleek niet houdbaar. Door het personeelsgebrek in de Kerk kwam een handel in aflaten op gang: je kon vergeving en zieleheil kopen door op pelgrimage te gaan of geld aan de kerk te doneren. Die ‘vercommercialisering’ leidde tot kritiek, die onder andere uitmondde in het protestantisme.

“De zwarte dood versterkte het proces van individualisme dat al eerder was ingezet in de renaissance. De boekdrukkunst ontstond omdat er te weinig monniken waren die manuscripten konden overschrijven. Door deze revolutionaire technologie werd kennis voor grote groepen toegankelijk. Het interessante is dat de zwarte dood ook huishield in het Ottomaanse Rijk. Daar had het deze effecten niet, omdat islamitische geleerden voortdurend discussieerden over de juiste handelswijze tijdens een pandemie. De herinnering aan de builenpest van de zevende eeuw werd in de geschriften namelijk levend gehouden. Men had zich er dus mentaal op voorbereid. Ze wisten – in tegenstelling tot Europa – wat ze moesten doen om de schade te beperken.”

Een coronatestlocatie op de luchthaven van Rotterdam in november 2020

Verleden en heden liggen bij Van den Berg opmerkelijk dicht bij elkaar. Ze lijken soms zelfs volstrekt inwisselbaar. Zo springt ze met bijna speels gemak van het Ottomaanse Rijk naar het heden en weer terug, van de dood naar de gladiolen. Ze maakt zich zorgen om de breuklijn die is ontstaan in de

verwerking van het nationale trauma dat corona heet. Van den Berg: “We lijken de coronacrisis alweer vergeten. We zijn naadloos overgestapt naar de volgende ramp toen die zich aandeed: Oekraïne. Een goede maatschappelijke evaluatie over wat we nu allemaal hebben meegemaakt en hoe we als samenleving erop hebben gereageerd ontbreekt tot op de dag van vandaag. Dat is een gemiste kans, omdat je lessen moet trekken uit het verleden. Alleen zo kun je je immers voorbereiden op de volgende ramp die ongetwijfeld nog over ons heen zal komen.”

Op plaats twee van haar persoonlijke rampen-topdrie staat de val van Jeruzalem in 586 v.Chr. Van den Berg: “Dat was geen ramp op wereldschaal, maar door een samenloop van omstandigheden was de impact groot. De stad werd verwoest, er werd gemoord en verkracht en een deel van de inwoners werd van huis en haard verdreven. Op zich was hier weinig opmerkelijks aan. Dit lot ondergingen vele steden in het Midden-Oosten. Maar deze particuliere ramp en de verwerking van dit trauma kreeg vorm in een aantal literaire geschriften die de later de kern van de Bijbel zou vormen, een boek dat nog steeds door 2,5 miljard mensen op de wereld wordt gelezen.”

Over de derde ramp denkt Van den Berg, gezeten aan de keukentafel, een moment na en zegt dan: “Dat is de uitbarsting van de vulkaan Tambora. Die is bijzonder, omdat ze een serie catastrofes veroorzaakte die de wereld op zijn kop zette, zonder dat mensen begrepen dat er één gebeurtenis aan ten oorsprong lag. In april 1815 spuwde de Indonesische vulkaan zijn onheil uit over Sumbawa, Lombok en Bali. Het is vermoedelijk een van de grootste vulkaanuitbarstingen die de mensheid ooit heeft meegemaakt. Tijdens de uitbarsting werd een enorme wolk van as, stof en stenen de atmosfeer in geslingerd. De aerosolen kwamen zelfs in de stratosfeer terecht en dat zorgde voor extreem weer op andere plaatsen in de wereld, ver weg van de Tambora. Koudefronten, eindeloze regen, overstromingen en lawines werden gevolgd door hongersnood, epidemieën, mislukte oogsten en ineenstortende economieën.

“In het kielzog van de hongersnood die Europa teisterde kwamen migratiestromen op gang die de wereld blijvend zouden veranderen. Zo kreeg de Oekraïne de gelegenheid om zich tot graanschuur van de wereld te ontwikkelen en zochten miljoenen economische vluchtelingen uit Europa hun heil in Amerika. Dat Napoleon bij Waterloo zijn nederlaag tegemoet reed in de modder is een bekend historisch feit. Nieuw is de theorie van enkele wetenschappers dat dit extreme weer werd veroorzaakt door uitbarsting van de Tambora.”

‘De ecologische en klimatologische context waarin de vroege menssoorten wisten te overleven was nooit stabiel.’ Martine van den Berg, auteur Ontrafeld

Ondertussen waren de moessons in Azië ontregeld, waardoor de Indiase endemische cholera pandemisch werd en jaren later bij ons tot honderdduizenden slachtoffers leidde. Zo was deze ramp van grote invloed op de loop van de geschiedenis van Europa.

“Daar komen we vandaan. Aan al die ellende hebben we ons ontworsteld,” zegt Van den Berg. “Die negentiende eeuw was verschrikkelijk, met zoveel lijden en doden dat er gaandeweg een transitie kwam in het denken: de individuele emotie kwam centraal te staan. Het grote lijden bepaalde de literatuur. De emotie verdrong de ratio. Aan het grote lijden hebben we ons na de twee wereldoorlogen ontworsteld, en daar waren we zo blij mee, dat we wilden vergeten dat rampspoed van alle plaatsen en tijden is en dat het noodlot elke dag zomaar kan toeslaan.”

Maar wat voor lessen zijn er te trekken uit voorbije rampen? Hoe moeten we ons in de toekomst gaan verhouden tot al die crises die we nu meemaken en die we in de toekomst nog over ons uitgestort gaan krijgen? Hoe gaan we 2024 in?

Van den Berg: “Er loopt een breuklijn in onze samenleving die tijdens corona zichtbaar was, maar die door de relatief eenduidige reactie op Oekraïne even werd afgedekt door saamhorigheid. In deze dagen wordt het gebrek aan vertrouwen in de overheid geprojecteerd op de oorlog in Israël en op hoe onze overheid daarop reageert. Ik vond het opvallend dat veel Nederlanders boos waren op het feit dat Nederland de VN-oproep tot een staakt-het-vuren niet wilde ondertekenen. De meeste Nederlanders hebben zich jarenlang helemaal niet hebben bekommerd om het lot van de Palestijnen. Dus waarom reageren we daar nu opeens zo massaal op? Daar zit volgens mij – naast oprechte zorg en empathie – ook iets anders onder: een gemeenschappelijk gevoelde onvrede over de neoliberale belofte van maakbaarheid. Mensen ervaren dat ze in de luren zijn gelegd met een sprookje dat het voor iedereen beter ging worden. Men komt er langzaam achter dat dat helemaal niet zo is, dat dat maar voor een paar mensen geldt. En vanuit die onvrede reageert men heftig op de stellingname van Nederland tegenover Israël en de Palestijnen, omdat men hierin opnieuw bewijs ziet dat de overheid niets om de armen of onderdrukten geeft.

“We verwachten een empathische, zorgende overheid. In dat opzicht zijn we misschien verwend geraakt: we gaan ervan uit dat de overheid alles regelt, maar in tijden van crisis is dat een utopie. We zullen als samenleving zelf weerbaarder moeten worden. Tijdens elke ramp zie je dat ontstaan: dan pakken mensen samen de boel op, werken aan herstel, ontstaat er gemeenschapszin en dat maakt je als individu en als samenleving weerbaarder.”

Hoewel in haar boek de ene ramp na de andere voorbijkomt, is Martine van den Berg geen pessimist. Ze ziet een geitenpaadje om uit al die huidige crises te komen, al wil ze geen valse hoop bieden.

Van den Berg: “Als in 2024 de hemel naar beneden valt of over twintig jaar Amersfoort plotseling aan zee ligt, doe je daar weinig aan, maar we kunnen ons wel mentaal voorbereiden op dat soort situaties door weerbaarder te worden. En dat doe je door je in te leven in de nood van een ander, door te visualiseren wat er zou kunnen gebeuren in plaats van de andere kant op te kijken. Dat doe je door te leren van het verleden, door over de grens van je eigen tijd en plaats heen te kijken. Dan zie je dat het allemaal niet zo uniek is en dat wij niet zoveel anders zijn dan onze voorouders en hun voorouders. Dan zie je dat het individualisme in tijden van crises geen redding biedt, maar dat je met empathie en samenwerking wel verder komt.

‘We gaan ervan uit dat de overheid alles regelt, maar in tijden van crisis is dat een utopie.’ Martine van den Berg, auteur Ontrafeld

“De uitdaging voor de toekomst wordt dan ook hoe we de collectiviteit in onze samenleving kunnen bevorderen zonder dat we aan de rechten van het individu tornen. Individualisme hoeft niet schadelijk te zijn, maar als de monomane focus op het najagen van het eigen geluk in goede tijden al problematisch is, welke invloed heeft dit maatschappelijk ideaal dan in tijden van crisis? Wat als de omstandigheden echt penibel worden? Wat doen we als ons huis onder water staat, er stroomstoringen zijn, brak water uit de kraan komt, de schappen in de supermarkt niet meer worden bijgevuld, de ziekenhuizen vol zitten en de hulpdiensten niet meer uitrukken? Dan moet je voor elkaar opkomen en samen de schouders eronder zetten.

“Dat staat in zekere zin haaks op onze conditionering. Wij zijn gewend om die verantwoordelijkheid geheel bij de overheid neer te leggen. Van Israël kun je veel zeggen – en dat doe ik zelf ook –, maar ik heb daar wel ervaren hoe weerbaar een samenleving kan zijn. De continue dreiging van aanslagen heeft de mensen veerkrachtig gemaakt. Op crisismomenten wachten ze niet op de overheid, maar helpen en troosten ze elkaar.”

Tijdens de coronacrisis kregen we een klein voorproefje van een minicrisis en nu al is duidelijk wat een dergelijke crisis met mensen doet: de wachtlijsten bij de ggz en de jeugdzorg zijn sterk toegenomen en jongeren worstelen massaal met mentale problemen. De mismatch tussen de hooggespannen verwachtingen en de realiteit van onverwachte tegenslag is tijdens een crisis groter dan ooit. En dat zorgt weer voor polarisatie.

Van den Berg: “Polarisatie zie je bij elke ramp ontstaan. Die komt meestal voort uit het ontbreken van algemeen gedeeld narratief. Om dat moeilijke

gevoel van gebrek aan richting en duiding te compenseren vegen mensen allerlei oorzaken en gevolgen op een hoop om betekenis aan een ramp te geven.”

De eerste gedocumenteerde complottheorieën dateren al uit de oudheid. Mensen ergerden zich aan de geheime dionysische riten, waardoor er allerlei valse geruchten rondgingen over wat daar achter gesloten deuren gebeurde. In de tweede eeuw v.Chr. werden de deelnemers zelfs vervolgd. Ook de joden – en later christenen – werden beschuldigd van kannibalisme. Ze zouden baby's en kinderen tijdens die riten in meel wentelen en ze vervolgens opeten.

Het is verbijsterend dat deze thema's ook na tweeduizend jaar nog steeds regelmatig in complottheorieën opdoemen. Ook nu is er weer sprake van baby's en meel. Zo zouden, in de complottheorie die bekend werd onder de naam Pizzagate, Hillary Clinton en consorten een pedofielenetwerk runnen in een New Yorkse pizzeria.

Ontsmettingsstraat op de Maasvlakte tijdens een grote meerdaagse Europese rampenoefening

Van den Berg: “Zo zie je maar. Alles wat ons overkomt is een variatie op wat eerder in de geschiedenis gebeurde. We zijn niet zo uniek. Onze situatie is niet zo uitzonderlijk. Met dat besef komt een zekere troost, maar ook hoop. Want ik heb gezien dat mensen zich uit de meest penibele situaties toch weer omhoog wisten te werken. Daarom ben en blijf ik ondanks alles een optimist en geloof ik dat de rampen van deze tijd uiteindelijk kunnen leiden tot een betere mens: een vorm van ‘hoger zijn’. Ooit maakten we de enorme transitie van jager-verzamelaars naar boeren. We leerden met horten en stoten in grote, steeds anoniemere groepen te leven. We waren eenzaam en

zochten troost bij complexe zingevingsmodellen, maar vooral ook in saamhorigheid. Die relatie tussen het ik en de groep verandert continu. Voortdurend vindt er een onderhandeling plaats tussen onze persoonlijke en collectieve belangen; elke cultuur en tijd hanteert daarbij zijn eigen morele standpunten.

“Misschien staat ons een nieuwe transformatie te wachten. Daar zijn zelfs concrete aanwijzingen voor. Twee evolutiebiologen hebben onderzocht hoe organismen zich tot zichzelf en anderen verhouden. Ze deden een verrassende ontdekking: de meeste organismen bewegen zich van een staat van individualiteit naar een staat waarin ze niet meer zelfstandig kunnen functioneren, en op den duur gaan deze ‘individuen’ op in een complexere, hogere vorm van zijn. Misschien bewegen we ons dus wel naar een wereld waarin het ‘ik’ zoals we dat nu aanbidden niet meer bestaat, en worden we weer een collectieve samenleving. Een samenleving waarin we niet langer bezit en blindelings geluk najagen, omdat we geluk zien als iets goeds en lijden als iets slechts.

‘Ik geloof dat de rampen van deze tijd uiteindelijk kunnen leiden tot een betere mens: een vorm van ‘hoger zijn’. Martine van den Berg, auteur Ontrafeld

“Die utopie van het geluk dwingt ons om slank te zijn, gezond te eten, te sporten om je immuunsysteem te onderhouden, te presteren op je werk, je passies te vinden en volgen, een fantastische relatie en dito kinderen te hebben. Het najagen van de geluks-utopie is eigenlijk doodvermoeiend en maakt ons uiteindelijk alleen maar ongelukkig. Er gloort dus een zekere vorm van hoop.”

Zo loopt dit verhaal toch nog uit op een happy end. Wellicht tegen beter weten in, want de laatste waarschuwende woorden van Martine van den Berg klinken nog na als ik door het smetteloos aangeharkte tekentafelstraatje van haar nieuwbouwwijk naar de auto wandel: “Het kan natuurlijk ook allemaal anders gaan.”